

je rieč *cizli*,¹ a tako se je zaustaviti i na rieč *Bliuz* (*Blasius* = *S. Vlasi*). Nadpis je na dvoru (kneževskomu) poviše vrata izpod kipa sv. Vlaha, koji drži Dubrovnik, kao obično. Kip je po prilici vis. m. 0·62; dug m. 0·45. Prije je bio knežev dvor u Sēnju na dno Luke, pa narod priča, da je knez dubrovački obečastio curu s *Majkova*, pa su ga braća spomenute cure umorila u dvorima u Sēnju. Republika je naredila, da se od tada dvori sgrāde posred Šipana, ali Lučani prevare Sugjurgjane, te izmjere otok s ostrvića Mišnjaka, pa tako isto ostanu kneževski dvori kod sela Luke na istočnoj strani.

IV.

ECCLESIA · SANCTI · ISIDORI · EDIFICATA (grb) P² · NOBI · LEM · VIRVM · NICOLAVM <:
PAVLI · DE · GONDOLA · CIVI · RAGV ✕
SINO · MCCCCLV · MADII †

Ovaj je nadpis na gornjemu pragu (po prilici dug m. 1·15; šir. m. 0·20) crkve *Sidore* na Velikom Lakljanu (ostrvu odaljenu od Luke, puti zapadu, po s.). Slova su polugotička, oskočena na grane, pa jih je i vrieme po gdješto pokvarilo. Usred nadpisa je grb-štit. Okomito su u štitu četiri pāsa, a preko štita popriečno (posred sriede) gromni pās. Crkva je sbočena (na čemer) poput bizantinskih crkava. Niže crkve je krasna luka, pa je tu u staro doba slobodno bio ogromni ribnjak, jer je preko sve luke u moru zid, a na sriedi ulaz, te i dan danas plavi val,» da pogode na vrata, jer inače se nemože u luku, a neka je more kroz toliko zemana sravnalo zid. Narod priča, da su ovo uradili kalugjeri, ali je ovdje mogao biti i krasni ljetnjak porodice Gundulića.

Vid Vuletić-Vukasović.

Gradina Ključice na Čikoli.

Izmedju drevnih spomenika starih hrvatskih gradova u Dalmaciji, gradina *Ključice* na Čikoli, od preko 400 godina zapuštena i bez prestanka rušena od groma i vremena, još se kao celokupa uzdrži.

¹ Čislo = *rosario*, *corona*.

² P dole prekrsteno.

Kad iz daleka Ključice se ugleda, po visokoj obloj kuli, po iznešenih gospodskih palačah, po odignutih branicih i platnih; on pokazuje sliku još nova i napravna grada, kao da i dandanas u njem stanuju bogati gospodari.

On se odiže nad površjem prostrane ravnice, obkoljen dubokom kotlinom korita Čikole, nad kojom se visi povrh samograda strme klisure, i sidi kao orao, na kamenu, s kog omira pustu okolicu, gospoštinu njeoč plodnu i bogatu, a danas pustu i divjačnu.

Kao što Klis biaše na zgodnom mjestu pri uzkom klancu, kud je put iz iztočnih pokrajina k moru salazio; tako na jednakoj zgodi grad Ključić stražio je nad poglavitim putom iz dolnje Bosne i iz Hrvatske preko Knina i Promine k moru.

Na tom ljutom klancu gradski gospodari pobirali su od prolaznika poreze i ucjene po običaju onih vremena.

Od Petrovapolja do Ključica, potočina Čikola promeće se i sunovraća dubokom prodolinom izmedju razstavljenih krševitih brda, koja iznad dvijuh obala sačinjava brine; ali od Ključica, ona tiho ravnom teče ka Krei, koja od skradinskog vodopada do blizu pod gradske zidine, na susret joj dolazi dugim rukavcem od preko dva kilometra.

Na tom susretu priroda kao da se našalila. Dok ostala brina uz potočinu jednakim se pravcem pruža, ovdje je poprieko izbočila silni lakat strma, grebena. visoka do 80 metara, k iztoku opružena, koga, samo poldnevna strana nešto je položita, a iztočna i sjeverna tako strma i oborita do dna, kao da je odsječena; kako kamen s vrha oboren, ravno na dno padne, bez da ga što zaustavi.

Na toj užasnoj strmini, povrh grebena, grad se izteboćio, a pomenuti put na gaz Čikole salazio dolinom izmedju brine i grebena niže gradskih zidina.

Greben se drži brine samo sa zapada; a od sjevera, istoka i poldneva obkoljiva ga potočina.

Na kraj njega sazidan je grad Ključice jedan od znamenitijih srednjih vjekova.

On je veći od ostalih po Bukovici, Kotaru, okolo Krke i Cetine, on nije manji od prvobitnoga hrvatskoga Knina, prije nego ga nadogradiše Mletčani; njegove su polače veličanstvenije od ikojih još postojećih na ovom kraju starih gradina.

Da ovi znameniti grad svestrano razgledamo. Prestup bijaše jedino moguće s poldnevne strane, koja se je nješto k vodi naginjala,

i po toj položitoj kosi ulazilo se u veliki obor, ili u prvu ogradu obzidanu tankim ovisokim zidom, počam od vrha najvećega hrta sa zapada, na kom, se je dizala obla kula, i uprav salazilo prama debeloj četvrtastoj kuli kroz koju se je ulazilo u to predvorje ili donju ogradu. Od ovejake kule na ulazku, jednak zid je zaokruživao prama istoku, i završivao na kraju grebena. Posred zida i na kraju bile su na ogradi još dvie manje kule.

Po uzprstoj kosi dolazilo se je na prva mala gradska vrata, i kroz veliku kuću, gdje je po prilici straža stojala, ulazilo u gradsko unutrašnje predvorje. Ovo je zaokruženo velikimi polačama i jednom omanjom kućom na istočnom kraju; i ta rek bi, da bijaše stražarska. Ostali prostor izmedju kuća obuhvaćalo je gornje gradsko platno. Prama sjevero-zapadu dižu se zidine velikih polača na tri tavana, i izmedju njih velika šiljasta poglavita u kašteo vrata, s kojih hodnik pružao se do oble kule na zapadnjem kraju, i s njega prolazilo u velike dvorane s jedne i druge strane. Veličanstvena polača prama poldnevu na tri je kata. Na prvom tavanu iznad podruma vide se prostrane visoke dvorane i odaje dugimi prozori. Gornja dva kata nešto su nižja i na njima manji četvrtasti prozori. S druge strane k sjeveru u podrumih vide se sprema za vodu, tavnice i druge potreboće, česte prezide, predgrade i razdieli, pak opet velika sgrada na tri tavana i samo na vrhu četvrtasti prozori. Oblika kula bijaše na pet scemerelih tavana, a samo na vrhu po jedan mali četvrtasti prozorić na četiri strane.

Tko je ikad ovaj liepi grad nazidao? Koji su bogati gospodari u tih veličanstvenih dvorih stauovali? Kako je i kad propao? . . . O tom svemu malo nam što poviest zna odgovoriti. Najvećom pomnjom pregledane sgrade i zidine celoga grada, jeda bi se našla kakva uspomena i zabilježenje, grb, slovo, broj, biljeg ili što slična; sve bijaše uzalud, nigdje ništa do same nieme pustoši, nad kojom sama se suza otrgne, videć što se je od tih veličanstvenih dvora dogodilo i uradilo. Koliko godj s dvora, iz daleka liep i celokup grad se pokaziva, toliko, kad u nj unidješ, vidiš krajnu propast i sveobću ruševinu; ne samo, što ga grom i vrijeme obara, nego i što lakoma glupost tamani. Podrumi svekolike sgrade po sto puta prekopani od tražioca sakrivenoga blaga, pragovi povadjeni, prozori razvaljeni, zidovi razkopani i temelji prorovani; ma iste oble kule tako podkopane, da se je jedna od vrha do dna razstavila i veliki dio u ponor se strovalio. Tako se kod nas čuvali narodni poviestni

spomenici! Radi zgodnoga položaja na straži glavnoga puta možda je od naseljenja Hrvata ova tvrđjava načinjena¹⁾ i prolazila u vlastništvo velmoža, dokle na početku XIV. vieka iza propada velmoža i bana Šubića Bribirskih, odigoše se na veliki ugled i moć velmože Nelepići Kninski i nasliediše Šubiće u bogatstvu i vlasti, od tada se zna, da oni postadoše gospodari Ključica, koji ga nado-

¹⁾ Iz uzroka samo, što i po našem mnienju ovaj grad dosiže doba naše hrvatske samostalnosti, dali smo mjestu ovomu člančiću vriednog našeg prijatelja; te bi dobro bilo, da se i sa strane umjetnoga zanata prouči. Moguće, pošto ondje, kako se gori tvrdi, ostaju još danas obilni tragovi plemenitih sgradjevina, da bi nam ove pokazale sustav gradjevnog načina u Hrvatah za ono doba.

S druge strane u spomenicih od nas izdanih prvi put se ovaj grad spominje u izpravi od 29 travnja 1333 kao glavno mjesto kneza Isana brata kneza Nelepića Kninskoga. Ovaj je robio Šibeničane tada Mletčanom podčinjene, te je mlet. vieće zaključivalo: „quod super facto Sibinici scribatur comiti Ysano de Clavi, quod quanto magis mentem nostram discutimus, tanto minus invenimus, quod per nos vel nostros fideles ipsi vel suis fuisset irrogata iniuria vel offensa; ex quo considerantes grande damnum et importabilem lesionem per ipsum illatam nuper fidelibus nostris de Sibinico contra debitum rationis in maximum nostrum obprobrium et contentum, non modicum perturbamur, agravamur acerbe; et si non esset nisi amore comitis Nelipcii fratris sui, qui nobis est vinculo intime dilectionis astrictus, non dabat tandumodo talibus operibus cogitare; et ideo cum tam onerosam sarcinam nostri umeri nequeant substinere, ipsum rogamus, quatenus ad debitam satisfactionem et emendam et relaxationem captivorum intendere debeat, ut speramus, et in posterum se a talibus evitare, nam nos oporteret indubie indemnitati et gravaminibus factis nostris fidelibus provideri celeri remedio opportuno. — Insuper scribatur comiti Gregorio Corbavie etc. comiti Neliptio de Tinino fratri predicti Ysani etc. comiti et comuni Sibinici etc.“ Čini se, da su te poslanice ostale bezuspješne, jer do mala Šibeničani odpraviše svoje poslanike u Mletke, da vrhovnu vlast o svem obširno obavieste. Dne 5 lipnja i. g. mletačko vieće odvratilo „ad capitulum continens de gravitate eis illata per comitem Ysanum, qui cepit illos de Sibinico, et eos fecit redimere per libras MD“: da za sada treba odgoditi riešenje ove razmirice sbog nemira, koj je onimi krajevi zavladao bio radi kraljeva dolazka u one strane (*Listine knj. I. str. 407, 409.*)

Isa nastavi iznemirivati šibenički kotar; čega radi 14 ožujka 1335 republika dozvoli Šibeničanom, da od progona rieše nekog Stjepšu, koj jim za to obećavao izručiti njeku svoju tvrđjavu, koju je imao s ove strane Čikole na šibeničkom zemljištu, pomoću koje mogli su zapriečiti „offensiones et damna et multiplicia illata eis hactenus, et que continue inferuntur per Isanum fratrem comitis Neliptii et gentem suam, cum habeat unum castrum prope confinos Sibenicensium ultra quoddam flumen“ (*l. c. str. 412.*)

g adiše i velikimi polačami ukrašiše, osobito knez Koštantin, sinovac velmože Ivana okolo god. 1333.¹⁾ Knez Koštantin biaše Nelepića porodici ono, što Šubića *Mladin* II. On se u Ključicu biaše čudno usilio, sadirao trgovce, ucienjivao prolaznike i robio Šibenske i Trogirske krajine; čim prisili ta dva grada, da proti njemu zaprose oružanu pomoć u Mletčanah, a oni, koji su jedva čekali prigodu, da uvlače pr. te u hrvatke posle, rado se odazvaše i poslaše svoje brodove i vojsku na kneza. Knez Ivan i Koštantin dosta su snažni bili, da odole saveznikom; ali njima je još veća pogibio prietila sa strane bosanskoga Bana Stjepana Kotromana, koji je bio nogu opružio, da zakorači na hrvatsku banovinu, i u tom ga lukavi Mletčani bodrili i pomagali; ne da se on ojači, nego da se što bolje oslobode hrvatskih velemoža, i priprave sebi konake u hrvatskom Primorju.²⁾

Dok Nelepića vojska stala na obrani prot bosanskomu banu, saveznici udariše na Nelepića stražu, predobiše i prisiliše, da zapita mir i podloži se težkom uvjetu, da naknadi štete i razkopa Ključice. To bijaše god. 1343. Otac Vinjalić u djelu *Compendio Storico* tvrdi, da savezna vojska doveze se na mletačkih galijah do skradinskoga vodopada i kroz dolinu Čikole ponese duge daske (*ponti*), koje na bedeme nasloni i po njih unidje u Ključice, sasječe straže i grad zapali. Je li tauga pravo grad zapaljen, ili po pogodbi razrušen, je li iznova popravljen i nadogradjen? Teško je znati.³⁾

¹⁾ Ovo bi vriedilo u ovo doba samo za Konstanova oca Isu, kako smo gori vidili.

²⁾ Mletčani vršili su svoju dužnost u što su branili svoje podanike od susjednih nasilnika; a jao ti ga njim, da nebijaše Mletčana! Svakomu svoje. Oni su pako bodrili hrvatske velmože na odpor proti ugar. kruni, da uz hrvatski bedem spase svoje primorske gradove.

³⁾ Ova razpra medju Šibeničani i medju Ivanom Nelepićem i njegovim sinovcem Konstantinom, Isovim sinom, započe god. 1341. Dne 11 rujna ove godine mlet. vieće odpravi svoga poslanika Marina Veneria Nelepićem, da jih pozove na naknadu šteta Šibeničanom počinjanih proti pogodbi od prije sklopljenoj medj njimi i Šibeničani (*Listine. Knj. II. str. 124, 128*). Nelepići obećavali dakako, ali rječi neodržavali. Toga radi sliedeće godine 18 veljače uputi k njim svoga bilježnika Marka Zane, da jih na naknadu onih i novih šteta navede, ali i sada sve zahman (*l. c. str. 137*). Šibeničani, sve više iznemireni i porobljeni, iznova se tuže po poslanicah; čega radi mlet. vieće izabra odbor, da razmiricu razvidi i predlog podnese. Medjutim i hrvatski knezovi badava nastojali, da na sastanku Šibeničane i Nelepiće na mir sklone; dočim je republika sva sred-

Ivaniš Nelepić god. 1421 još se je nazivo vlasnikom Ključica, ali u miru utanačenom god. 1433 između kralja Sigizmuunda i Mletčana, dok se ostali gradovi dviju strana naznačuju, o Ključicu već se nije spominjalo.

Nemože se znati, jesu li ga Turci popravljali i u njemu stražu držali, kao u tvrđavi na mejašu Mletačkih posjeda; jer između 600 izvornih turskih listina, što se nalaze u arhivu samostana Vi-

stva upotrebljavala na to, da se razmirica mirno rieši. Nemogući više trpiti njihovu okornost, 18 veljače 1343 odasla svoga poslanika Marka Foskarina, neka jim naloži, da u 20 dana nadoknade štete Šibeničanom nanešene. Videći napokon, da ni to ne vriedi, 21 travnja izabra i uputi u Šibenik tri providura su nešto vojske i bojne sprave, ovlašćujući jih, da mogu Nelepićem i rat naviestiti; a 31 srpnja odredi, da se dignu vojska za rat, da se imenuje kapetan, koj bi ju vodio i dva providura, i da se sva dobra Nelepića u mlet. području uzapte. Čim vojska u Šibenik, Nelepići, videći se u tjesnu, zaprose mir, koj bje 4. listopada iste god. 1343. utanačen na Slapu u Krki, kako ga Mletčani izrekli (*l. c. 196*). Među uvjeti bjaše i ovaj: *teneatur dictus dominus Nelipcius comes castram dieti sui nepotis comitis Constantini in totum usque funditus hinc usque ad kallendas mensis marcii nuper venturi facere ruinari*, i da ne smije na onoj granici više graditi ni ma koje utvrde bez dozvole mlet. vlade. A da je usljed te pogodbe grad Ključice srušen bio od samih Nelepića, svjedoče nam ondašnje izprave. Dne 23 travnja 1345 udovala kneza Ivana Nelepića i njezin sin knez Ivan obvezuju se Mletčanom, da će srušiti dati „Fortilicia de novo constructa per comitem Constantinum vel eius gentem in quadam grota sive forno posito *prope castram ruinatam*, quod fuit comitis Constantini (*l. c. 239*). U što se republika naprezala, da iznevjereni Zadar predobije, knez Konstantin nastojao je „in rehedificando illud castrum contra formam pactorum“; čega radi ona mu je nalagala najprije 31 kolovoza 1346 po svom bilježniku Stjepanu, da od toga odustane, a zatim isto tako 22 rujna i. g. po poslaniku, koj je imao izposlovati mir medj knezom Mladinom i bosanskim banom; te je napokon i svomu kapetanu pod Zadrom davala zapovied „quod provideret per omnem modum de faciendo ruinari *castrum Constantini*“ (*l. c. 379, 385, 389*). Ovo zadnje posviedočilo bi, da je knez Konstantin već obnovio bio svoj grad.

God. 1358 republika izgubi sva mjesta, što je po Dalmaciji i po Hrvatskoj imala, te u njezinih spisih Ključicama nema više uspomena. God. 1412 Šibenik opet pade u njezine ruke. Dvije godine kašnje Šibeničani joj se tužili, da je Cetinjski Ivan obnovio „quoddam fortilicium in districtu Šibinici contra pacta alias habita per comitem Neliptud avum ipsius“ sa Mletčani. Ali republika 7 kolovoza 1414 odvratila jim, da za sada nesmije toga radi rušiti primirja s Ugri sklopljena (*List. VII. 166*). Nije ipak sasvim izviestno, da se je tada radilo o Ključicah.

Opazke Uredništva.

soveca, dokle se spominju ostali zapovjednici okolnih sela, kula i gradova, a Ključicu nikad spomena.

Kako su Turci u blizini veliko trgovište u Drnišu zasnovali, i poglaviti put od Ključica odvratili kraj Drniša na most, koga su bili na Cikoli sagradili, tako je po prilici Ključice kao suvišno na vieke zapušteno.

Fr. Stip. Zlatović.

Starine u Bristi-Pasičini okružn. poglavarstva Metkovskoga.

... Sto se tiče predistoričkih doba nadjeni su do sada pod Gradinom: komad mlata i kugljica od nefrite. Kod župničke crkve, u župničkomu vrtlu sada zapušćenom, nadjeno je: jedan obli komadić od tremolite, komad mlatića od kremenjače i više komadja drugih; suviše sila komada hrbina od crne i žutkaste tjestine u sridi, a s nutra i s dvora navučen je erljeni lip. Vidi se, da su ta posudja bila učinjena samim rukam, brez pomoći čekrika. Niže crkve nadjen je komadić od izgadjene nefrite, a prilično da je od ciepak od oveće kamenite siekirice. U malo gori spomenutomu vrtlu nagjen je veliki zub neke vrste preživača. Vriedi spominjati, da u cijoj okolici župničke crkve i župničkoga stana sila je naći hrbina razlupanih lonaca sasvim primitivne ragje, i uz to množija kovačine, po kojizim bezdvojbeno more se suditi, da je bilo u niko vrieme sila tvornica za salivanje kovina; a nemore se cieniti, da su to bile proste kovačnice, jer tizih komadja nahodi se u velikomu broju i po drugim predjelim u istomu selu. Imade na više mistah tako zvanih Gradina. Jedna je odma niže župničke crkve, jedno sto koračaja daleko od iste. To je glavica osamljena po srid litica, visoka je kakvih 120 metara, nema osobitoga imena, već je svit zove prosto gradinom. Cila je ta glavica sastavljena od prirodnih klisurina, a na njoj ne raste nikakvo stablo, ter jedva da se gdi ugleda malo ledine. Sva je okrugla i čunjasta i tako upravnih crta, da bi rekao, da je nožom izrezana. Od podanka do na vrhu na više mista vidit je izprekinutih komadja suhozidina sastavljenih od velikih i neuradjenih stiena, 4¹/₂ met. dugih, 1 širokih, 1 70 visokih. Ako uzmeš na obzir klisurasto dno, na kojemu se te zidine dižu, i klisure, koje jih svnkud obkolišu, k tomu nestadak zemljišta spodobna za ma koju hoćeš težačku raduju, tada nemoreš